

Geyl in Buchenwald

Voor en tegen de Groot-Nederlandse gedachte in 1940-1941

Lode WILS

Nog in het oorlogsjaar 1939 werd de Groot-Nederlandse voorman Pieter Geyl bestuurslid van de Utrechtse afdeling der anti-Belgische Stichting Noord-Nederland-Vlaanderen. In mei 1945 liet hij integendeel in het bevrijdingsnummer van *Vrij Nederland* „Een groet aan het Belgische volk !” verschijnen, waarin hij „innige samenwerking met België... als grondslag van onze buitenlandse politiek” aanpreeft, en daarbij „maken wij ten opzichte van de Walen geen enkele reserve”¹.

Hoe is die ommezwaai te verklaren? Het makkelijkst is het, te doen zoals Geyl zelf achteraf deed, door te beweren dat er helemaal geen ommezwaai was, dat hij altijd een soort Benelux-verstandhouding had voorgestaan. Wij hebben in een grondige studie over de Groot-Nederlandse geschiedschrijving de verklaring gezocht in een hele reeks factoren, waaronder „een dramatische persoonlijke ervaring van wat oorlog en vreemde bezetting betekenen... Drie jaar en half Duitse gevangenschap als gijzelaar kunnen niet anders dan Geyl getekend hebben”². Hij was immers al op 7 oktober 1940 samen met een tweehonderd andere gijzelaars door de Duitsers opgepakt als represaille tegen de internering van de Duitse staatsburgers in Nederlands-Indië. Deze „Indische gijzelaars” werden aanvankelijk opgesloten in Buchenwald, later op Nederlands grondgebied; Geyl zou in februari 1944 worden vrijgelaten.

In 1982 verscheen een boekje waarin Sytze van der Zee getuigenissen van overlevenden, die ondertussen tachtig jaar geworden waren, aaneengeschreven heeft³. Er moet natuurlijk voorzichtig worden omgesprongen met zulke herinneringen aan gebeurtenissen van bijna veertig jaar tevoren, temeer omdat de auteur meer geoefend lijkt in de journalistiek dan in de historische kritiek. Toch verdient dit boekje aandacht omdat het licht werpt op een keerpunt in Geyls leven.

1. L. WILS, *Gerretson, Geyl en Vos. Spanningen tussen de Grootnederlandse Beweging en de Vlaams-Nationalistische*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1982, 118-119.

2. L. WILS, *De Grootnederlandse geschiedschrijving*, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 1983, 351-357.

3. *De gouden hoek van Buchenwald. Gesprekken met oud-gevangenen*, Sijthoff, Alphen aan den Rijn 1982.

Drie geïnterviewden vertelden iets over Geyl en lieten telkens verstaan dat hij veel tegenwind kreeg van zijn medegevangenen. Volgens de socialistische politicus Willem Drees sprak Geyl in de socialistische groep herhaaldelijk „over de zogenaamde Vlaamse kwestie. Vooral voor dit laatste punt kunnen de Nederlandse socialisten weinig sympathie opbrengen, omdat in hun ogen iedereen die begrip voor de Vlaamse beweging heeft, verdacht is”. Verder wordt Drees woordelijk geciteerd : „In het kamp was hij zeer geboeid door het begrip Nederlandse stam... Afijn, Geyl was sterk nationaalgezind, in die zin dat voor hem ook de Vlamingen onder het begrip nationaal vielen. Die Vlaamse sympathie kwam niet overal goed aan, omdat een deel van de Vlamingen nu eenmaal nogal nazigezind was”⁴.

De anarchist Anton Constandse drukte het nog scherper uit dat Geyl als Duitsgezind werd afgewezen. „Op het persoonlijke vlak is de historicus prof. Geyl nogal eens het mikpunt”, resumeert de auteur en haalt dan Constandse woordelijk aan : „Geyl is ook nog een keer heel fel wegens zijn Grootnederlandse ideeën aangevallen, maar hij heeft zich voortreffelijk verdedigd. Die Vlaamse beweging had in Nederland een zeer slechte naam, vooral omdat ze pro-Duitse aspecten had. Geyl werd eigenlijk als besmet beschouwd. Maar dat klopte helemaal niet, want Geyl had allang gebroken met de stromingen die pro-Duits waren. Door zijn hele gedrag had hij trouwens getoond dat hij niets met de toenmalige Vlaamse beweging te maken wilde hebben”⁵.

Van de Vlaamse beweging zullen de Indische gijzelaars niet veel vernomen hebben in Buchenwald, waar ze één brief per maand van thuis mochten ontvangen. En zelfs tussen Nederland en Vlaanderen had de bezetter de contacten afgesneden. Maar wat de gijzelaars heel goed wisten, was dat de Groot-Nederlandse beweging in Nederland in grote hoofdzaak Duitsgezind en extreem rechts was. Dat was niet verwonderlijk, vermits ze door Duitsland was gecreëerd tijdens de Eerste Wereldoorlog en ze verder geleefd had in de hoop op een Duitse overwinning in een revanche-oorlog⁶. Zelfs zegt Dr. N.K.C.A. in 't Veld dat de „Dietse” idee voor 90 % te vinden was bij uiterst rechtse antidemocratische groepen ; in de N.S.B. van Mussert was ze binnengebracht door een extreme vleugel, die in de zomer van 1940 de S.S. zou vormen (en volgens de Duitse eis die idee weer zou laten varen)⁷.

4. O.c., 44 en 50.

5. O.c., 72-73.

6. L. WILS, *De Grootnederlandse beweging 1914-1944. Ontstaan, wezen en gevolgen*, in *Colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945*, *Brussel 10-12/12/1980*, *Acta*, Gent, 1982, 415-450. Voor de verwevenheid van het milieu der Groot-Nederlanders en der activistische uitgewekenen in Nederland met diverse fascistische bewegingen, zie o.a. L. BUNING, *De Herstelbewegings, Vlaanderen en Héél-Nederland*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1978, 83-102.

7. N.K.C.A. in 't Veld in het T.V.-debat over de collaboratie, uitgezonden door de B.R.T. op 20 december 1985.

De Dietse Bond was in 1917 gesticht in Utrecht, door de groep die al sinds 1915 de pro-Duitse en anti-Belgische *Dietsche Stemmen* uitgaf. De publikatie van dit blad werd bij het einde van de Eerste Wereldoorlog gestaakt, maar vanaf 1926, ten tijde van de grote strijd tegen het Belgisch-Nederlands verdrag, had de vereniging opnieuw een maandelijks orgaan, *De Dietsche Gedachte*. Vijftien jaar lang had die als enig doel, dat het heel openlijk beled, de vernietiging van België en de aanhechting van Vlaanderen bij Nederland. Nu was het evident dat zulks alleen mogelijk was mits een nieuwe oorlog door een rechts revanchistisch Duitsland zou gevoerd en gewonnen worden. Het ligt dus voor de hand dat de Dietse opvattingen bijna alleen aanhang zouden vinden in erg rechtse en pro-Duitse kringen en dat zulks tot vele polemieken met de andere politieke strekkingen zou leiden. Soortgelijke polemieken waren al bezig vanaf de oorlog, zoals blijkt uit bijgaande karikatuur van Louis Raemaekers in *De Telegraaf* van 6 november 1915⁸. De twist werd geïntensifieerd door het aan de macht komen van het nationaal-socialisme in Duitsland in januari 1933, en opnieuw in 1936, toen Hitler het Rijnland bezette en het verdrag van Locarno opzegde. Zo begon *De Dietsche Gedachte* in juli-augustus 1937 een groot artikel: „*Duitslandvrees*. Het zal voor de psychiater van een volgende generatie een mooi wetenschappelijk onderzoek betekenen om na te gaan, aan welke oorzaken ons geslacht zijn grote zenuwachtigheid te wijten heeft, zodra het om zaken of aangelegenheden van onze oosterburen gaat”. De echte bedreiging komt toch van België-Frankrijk!

De Dietse Bond en de hele Dietse beweging spanden zich in om de vijandschap tussen Nederland en België te doen voortduren, die ze vanaf hun ontstaan hadden helpen scheppen en onderhouden. Vanaf 1935 kantten ze zich bijzonder tegen de toen onder de druk van het Duitse gevaar ontstaande stroming voor politieke, economische en zelfs militaire toenadering tussen beide landen. Toen kiemde de Beneluxgedachte.

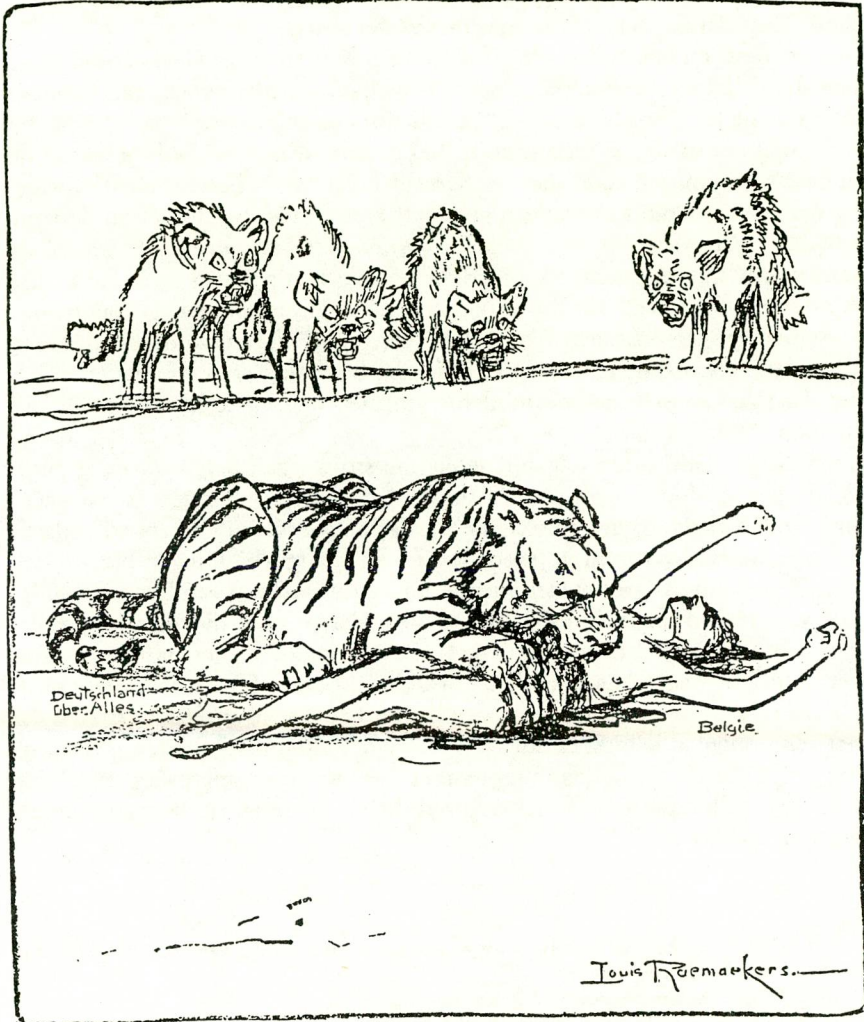
Wanneer vele Indische gijzelaars in oktober 1940 hun medegevangene Geyl met wantrouwen ontvingen, was het omdat die een vooraanstaande figuur uit het Dietse kamp was, als historicus en als politicus.

Zijn *Geschiedenis van de Nederlandsche Stam* en vele andere van zijn historische publikaties hadden een politieke betekenis. Ze gaven de Dietse beweging een wapen in handen tegen België. Deze door Geyl ook bedoelde opzet had zijn benoeming tot hoogleraar te Utrecht mogelijk gemaakt, tegen de faculteit en de nagenoeg eensgezinde historische wereld in, maar dank zij de steun van zijn boezemvriend, de uiterst rechtse politicus Gerretson. In 1928 had Geyl voor Vlaanderens redding door de Duitsers wel „een klein oorlogje” over gehad en had hij contact gehad met de Duitse regeringsagent voor de *Flamenpolitiek*, R.P. Oszwald. Nog in 1932 had hij op een studentencongres in Ros-

8. Met dank aan Dr. Edward De Maesschalck, die ons de karikatuur bezorgde.

HYENA'S EN JAKHALZEN VAN HET POLITIEKE SLAGVELD.

(Nadruk verboden.)

Dietsche stemmen, Vlaamsche stemmen, Vlaamsche Posten enz : Wat hij niet heelemaal op kan, is nog 'n smakelijk Vlaamsch hapje voor ons.

toek een week lang „in een zo goed als zuiver nationaal-socialistische kring” verkeerd en die „aardige, frisse jongens” sympathiek gevonden. Aan Gerretson, die toen een van de leidende fascistten in Nederland was, had hij op 11 oktober 1933 laten horen dat hij zich zelf wel bij het fascisme zou willen aansluiten, dit als lokaas opdat Gerretson het Vlaams Nationaal Verbond zou steunen. Wel distantieerde hij zich publiek van het nationaal-socialisme in Duitsland, toen dat in 1933 aan de macht was gekomen⁹.

Van toen af, en ook tijdens de crisisjaren sinds 1936, nam Geyl een houding aan die vele Indische gijzelaars heel dubbelzinnig zullen gevonden hebben. Aan de ene kant was hij actief in „Eenheid door democratie”, een beweging die zowel het nationaal-socialisme als het communisme bestreed. Maar aan de andere kant ging hij voort met het aanvallen van „een Belgische natie, waarin Walen en Vlamingen dooreen gehutst waren” (oktober 1936). In de lente van 1937 noemde hij in zijn boek *Kernproblemen van onze Geschiedenis* de flamingantische historicus Paul Fredericq, die om zijn verzet tegen de Duitse *Flamenpolitik* na activistische verklikking naar Duitsland was gedeporteerd, „kleinzielig” en „belachelijk”, en hij vervolgde: „Het wordt tijd dat men de zedelijke schoonheid van de activistische beweging eens lere inzien. Zij is een kostbaar bezit van onze moderne cultuur, dat wij te lang verwaarloosd hebben”¹⁰.

Toch zwakte Geyl in de volgende jaren zijn strijd tegen België af, maar het is de vraag of de Indische gijzelaars al zijn uitspraken en publikaties zo nauwkeurig gevolgd hadden, dat ze daarvan op de hoogte waren. Ze zullen gedacht hebben dat hij toch maar in uiterst rechtse anti-Belgische kringen bleef verkeren. Zo was hij in 1939 medeoprichter en bestuurslid van een Utrechtse afdeling van de Stichting Noord-Nederland-Vlaanderen. Over die Stichting schreef zijn medebestuurslid Gerda van Arkel na de oorlog: „Ogenschijnlijk een zuiver culturele vereniging, was het opvallend hoeveel fascistten en nationaal-socialisten zich bij haar aansloten”. In hoever hebben de gijzelaars geweten dat het zeskoppige afdelingsbestuur op 3 februari 1940 was afgetreden? Want na het uitbreken van de oorlog in september 1939 was de drang naar toenadering tot België of tenminste naar het opgeven van de vijandigheid ertegen, natuurlijk nog toegenomen¹¹.

9. L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse beweging*, II, 1914 tot 1936, Leuven 1985, 199-216 en L. WILS, *Gerretson, Geyl en Vos*.

10. L. WILS, *De Grootnederlandse geschiedschrijving*, 347-353.

11. De circulaire waarbij het Utrechtse afdelingsbestuur zijn ontslag aan de leden bekendmaakte, vermeldde als hoofdreden dat in het ledenblad van de Stichting „meermalen een bepaalde, en wel onwelwillende, houding aangenomen (werd) ten aanzien van de Belgische staat”, dan wanneer het Utrechts bestuur, „hoe ieder lid afzonderlijk ook moge denken... zich ten aanzien van België volstrekt onzijdig zou gedragen”. Als een andere reden werd opgegeven dat leden en afdelingen geen invloed hadden op de leiding, m.a.w. het autoritaire karakter van de Stichting.

Wat bij de Indische gijzelaars vers in het geheugen lag, was het gebeuren tussen de Duitse inval in mei 1940 en hun aanhouding in oktober. De verplettering van België en Frankrijk en de overwinning die aan Duitsland een blijvende hegemonie over Europa verzekerde, brachten de meeste Dietsers in een euforie. Eindelijk waren de voorwaarden vervuld voor de hereniging van alle Nederlanders, van Duinkerke tot de Dollard. De nationaal-socialistische ordening van Europa op volkse basis zou de vernietiging van België betekenen en de aanhechting van Vlaanderen bij Nederland. Het waren nu niet meer alleen marginale partijen en bewegingen die van Groot-Nederland droomden — en trouwens waren die vroegere marginalen nu plots de dragers van de toekomst geworden, zoals de N.S.B. en het Nationaal Front —, maar ook in de schoot van een massabeweging als de Nederlandse Unie en in de katholieke pers werd erover gesproken. In augustus 1940 werd op initiatief van de Dietse Bond een Verbond van Heelnederlandse verenigingen in Noord-Nederland gevormd. Onmiddellijk na de Duitse inval, al op 25 mei en 1 juni 1940, waren er in Den Haag en Utrecht twee vergaderingen gehouden waarop een Groot-Nederlands pro-Duits manifest was opgesteld dat door bijna 170 aanhangers zou worden ondertekend, waaronder een dozijn Vlaamse gewezen activisten. „De verklaring ging uit van het besef dat de geweldige gebeurtenissen die waren voorgevallen, noodzakelijkerwijs tot een herordening van Europa moesten leiden. Van de mogelijkheden die hierbij een belangrijke rol zouden vervullen en die, principieel, volk en natie tot grondslag van de staat hadden gemaakt, mocht worden verwacht dat zij, hun eigen levenswet in anderen eerbiedigend, ernst zouden maken met het beginsel der nationaliteit en aldus erin slagen ons werelddeel door vreedzame samenwerking tot welvaart en geestelijke bloei te brengen. In het nieuwe wordende Europa paste een Nederlandse Gemeenschap 'omvattende al onze stamgenoten in Noord en Zuid'... van de Dollard tot Duinkerke”¹². Het manifest was de inzet van een Groot-Nederlandse Actie. Dat alles was natuurlijk aan de Indische gijzelaars bekend en het was niet van die aard dat het hen sympathiek stemde tegenover Geyl. Al vóór zijn internering, in de zomer van 1940, had Geyl te horen gekregen van oud-minister Jan Donner: „Dat is echt een genoegene geweest, iemand te ontmoeten uit uw kring, die niet omgevallen is”. Inderdaad liep Geyls vriend en medestander Carel Gerretson toen opnieuw „de deur van de Duitse ambassade plat”, zoals tijdens de Eerste Wereldoorlog. Toen was hij daar „onze Grootnederlandse vertrouwensman” geweest, nu wilde hij onder de bezetting een Nederlandse regering helpen vormen¹³.

12. L. BUNING, *Beschouwingen bij het levensbeeld van de negentigjarige ir. H.D. Mommaerts*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1977, 21-22.

13. P. GEYL, *Levensverhaal*, in *Pennestrijd over Staat en Historie*, Groningen 1971, 352-354. E. HENSSEN, *Gerretson en Indië*, Groningen 1983, 114-117.

Al was Geyl dan geen ondertekenaar van het pro-Duits Groot-Nederlands manifest, hij had toch in september 1940 publiek stelling genomen tegen een afwijzing ervan. Op 31 augustus was in het religieus-socialistische weekblad van ds. W. Banning, *Tijd en Taak*, door ds. L.H. Ruitenbergh ingeroepen dat het na vier eeuwen scheiding te laat was voor een Groot-Nederlandse staat, dat Nederland integendeel moest vasthouden aan zijn „zedelijke, geestelijke verworvenheden” en dat zelfs een Groot-Nederland nog een kleine staat zou blijven. In *Tijd en Taak* van 14 september was daarop een repliek van Geyl verschenen. Hij verklaarde ermee in te stemmen dat wij niet moeten „streven naar de verscheuring van België en aanhechting van Vlaanderen bij Nederland”. Maar als „de Belgische staat, een kunstmatig bouwsel”, uiteenvalt? Wel was de komst van het historisch ogenblik nu gepaard gegaan met een nederlaag van Nederland. „En ik ben er niet eens zeker van, dat het historisch ogenblik daar is. Blijkt België onbestaanbaar? Wil Vlaanderen aansluiting bij Nederland? Dat zijn voor mij steeds — en nog — de vragen geweest, waar het op aankomt, en Ds. Ruitenbergh zegt heel terecht, dat de kruitdamp ons vooralsnog belet waar te nemen, wat er in België en Vlaanderen gaande is”. Maar „als werkelijk Vlaanderen na vier eeuwen samenleven met Wallonië daar genoeg van had en nu bij ons kwam aankloppen?” Dan zou Nederland zijn stam-plicht moeten doen. En dat mocht nu gezegd worden, ook in de kruitdamp¹⁴.

We kunnen ons voorstellen dat een aantal gijzelaars zich in Buchenwald alleen nog herinnerden dat voor Geyl, zoals voor Anton Mussert, Arnold Meyer en de meeste Groot-Nederlanders, in de zomer van 1940 het historisch uur geslagen leek en dat ze hem dat niet in dank afnamen. Niet „omdat een deel van de Vlamingen nogal nazigezind was”, zoals Drees achteraf beweerde (of was het Van der Zee?), maar omdat de meeste Hollandse Groot-Nederlanders dat waren¹⁵.

Niet alleen het feit van zijn gevangenneming door de Duitsers, ook het gevaar dat hij door zijn medegevangenen in Buchenwald zou uitgesloten worden, zal niet zonder invloed op Geyl gebleven zijn. In februari 1941 deed hij zich opmerken, door een rede van een S.S.-officier te onderbreken. Toen die de lof maakte van Nederlandse S.S.-ers, riep Geyl luid: „Das sind Verräter!” Zo toonde hij door zijn hele gedrag dat hij niets met de toenmalige collaborerende Groot-Nederlandse beweging te maken wilde hebben en bouwde hij aan het

14. Met dank aan drs. P. van Hees en Dr. A.W. Willemsen, die me kopieën bezorgden uit *Vrij Nederland en Tijd en Taak*.

15. Drees heeft de grootste invloed gehad bij Geyls keuze in juni 1945 voor de S.D.A.P.; ze hielden vrij regelmatig contact met elkaar tot Geyls dood in 1966; mededeling P. van Hees. Verklaart dit mee waarom Drees liever de Vlamingen nazigezind noemde dan de Hollanders, waar het in het kamp wel over zal gegaan zijn? We merkten dat Constandse hetzelfde deed. Ook bij Geyl zelf en bij Nederlandse auteurs die nu over de Dietse beweging schrijven, merken we telkens weer dat ze die graag als Vlaams voorstellen.

imago dat hij allang gebroken had met de stromingen die pro-Duits waren. Bij het getuigenis van de musicus J. Jitta verhaalt Van der Zee niet alleen dit incident, maar hij voegt eraan toe : „Voor het overige staat hij (Geyl) als een heetgebakerd standje bekend dat iedereen zijn mening over politiek en geschiedenis wil opdringen en niet erg gemakkelijk in de omgang is. Toch mogen de meesten hem wel”¹⁶. Dat laatste vereiste wel het bijsturen van zijn vooroorlogse koers en zelfs van degene die hij nog in september 1940 gevaren had. Het ligt voor de hand dat de reacties van zijn medegevangenen van die aard waren dat ze de zwenking, die hij sinds 1934 heel geleidelijk uitvoerde, versnelden.

* *
*

Drs. P. van Hees bezorgde me na lezing van de eerste redactie van dit artikel kritische bedenkingen en nieuwe documentatie, niet alleen over de Stichting Noord-Nederland-Vlaanderen, maar ook over Geyls houding in de zomer van 1940. Daaruit blijkt dat het ten onrechte was dat Indische gijzelaars hem wantrouwen ; zijn houding was toen een heel andere dan die van Gerretson, die destijds elk contact met hem vermeed¹⁷.

Eugeen van Wessem van het Nationaal Front vroeg al op 5 juni 1940 aan Geyl dat die zijn inzichten omtrent de toestand in Vlaanderen en omtrent de mogelijkheden daar zou meedelen. Geyl moet op 12 juli geantwoord hebben dat hij een afwachtende houding aannam, ten gevolge van het conflict tussen zijn diepe gevoelens ; vermoedelijk ging het om zijn Dietse en zijn democratische gevoelens¹⁸.

Op 7 augustus vroeg de hoofdredacteur van *Het Algemeen Handelsblad* uit Amsterdam, een van de neutraal-liberale topkranten van Nederland, aan Geyl om een bijdrage : „Bij alle concentratie-bewegingen, die thans in Nederland aan de gang zijn, komt vooral de vraag aan de orde, hoe wij moeten staan tegenover een Groot-Nederland, Dietsland, de volkse staat, of hoe men het noemen wil... Tenslotte weten wij op dit moment natuurlijk niet precies, hoe de oorlog zal aflopen en of de uiteindelijke overwinnaar inderdaad een Groot-Nederland, van Dollard tot Duinkerke, zal wens¹⁹. Heb je zelf hierover een mening, en zou het goed zijn om dat vraagstuk dan eens zo objectief mogelijk in het *Handelsblad* te beschrijven ?” Geyl noteerde op die brief : „Natuurlijk zou ik zielsgraag de verwezenlijking van mijn oude ideaal zien, maar

16. VAN DER ZEE, 38.

17. *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, III, Baarn 1980, 753-765.

18. Blijkens Van Wessem aan Geyl, 15 juli 1940.

19. Ingewijden wisten toen al dat Duitsland dat helemaal niet wenste ; het vond Vlaanderen en Nederland gemakkelijker afzonderlijk te verduitsen, dan samen. Maar het liet de Dietse bladen en verenigingen zich verder compromitteren en ruimde ze in juli 1941 op.

niet ten koste van waarden die ik primair acht. Ik zie niet goed dat ik mijn mening in het openbaar zou kunnen zeggen, en mijn halve mening zeggen wil ik niet''.

Over Geyls artikel in *Tijd en Taak* schrijft drs. Van Hees : „Ik denk dat Geyl hier zijn stilzwijgen — niet gemakkelijk voor hem die al snel naar de pen greep — doorbroken heeft omdat het artikel van ds. Ruitenberg juist vanuit de socialistische hoek kwam. Juist in die hoek wilde Geyl medestanders winnen en tot die hoek voelde hij zich ook politiek aangetrokken.”

Graaf de Grunnelaan 14
3030 Heverlee